УДК 801.81-343.512.19

Касумов Илгар Аликулу оглы, научный сотрудник НИИ крымскотатарской филологии, истории и культуры этносов Крыма, КИПУ, г. Симферополь, Республика Крым, Российская Федерация

e-mail: ilgar_gasymov@mail.ru

ПУТИ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЭПОСА “КЁРОГЛУ” В КРЫМУ

Аннотация. Дастан “Кёроглу” по праву стоит в ряду выдающихся эпических памятников общетюркской фольклорной культуры. В устной литературе тюркских народов существуют десятки его вариантов. Версии эпоса “Кёроглу” можно встретить также в фольклоре арабов, курдов, армян, грузин, таджиков, афганцев, абхазов и аджарцев. Широко распространённый эпос переведён на известные романо-германские и славянские языки. На сегодняшний день известны два крымскотатарских варианта эпоса. В данной статье исследуются пути происхождения эпоса “Кёроглу” в Крыму.

Ключевые слова. Дастан “Кёроглу”, фольклор, эпос, крымскотатарское устное народное творчество.

Kasumov Ilgar Alikulu oglou, research associate of scientific research institute of the Crimean tatar philology, history and culture of ethnoses of the Crimea, Crimean Engineering and Pedagogical University, Simferopol, Crimea Republic, Russia

e-mail: ilgar_gasymov@mail.ru

SOURCES OF ORIGIN OF THE EPIC OF “KOROĞLU” IN THE CRIMEA

Summary. Dastan “Koroğlu” rightly ranks among the outstanding epic artifact of the common Turkic folklore. The oral literature tradition of Turkic peoples

includes dozens of its variations. Some versions of the epic of “Koroğlu” can also be encountered in the folklores of the arabs, kurds, armenians, georgians, tajiks, afghans, abkhazians and adzharians. The widely known epic has been translated into popular romano-germanic and slavic languages. As of today, there are two major versions of the crimean tatars’ epic. In this article, we explore the origins of the epic of “Koroglu” in the Crimea.

Key words: Dastan Koroglu, folklore, epic, Crimean Tatar oral folk art.

“КЁРОГЪЛУ” ДЕСТАНЫНЫНЪ КЪЫРЫМДА ПЕЙДА ОЛУВ ЁЛЛАРЫ

Меселенинъ актуаллиги. Башкъа тюрк халкълары киби къырымтатар халкъы да зенгин фольклор нумюнелерине маликтир. Лякин баба-деделерден ядикяр къалгъан халкъ агъыз эдебиятынынъ эксерий эсерлери бугуньгедже етерли севиеде огренильмеди, шу джумледен, къырымтатар дестанлары да теткъикъ этильмеди. Дестанларнынъ талилинен багълы чалышмаларнынъ къытлыгъы себебинден къырымтатар “Кёрогълу”сынынъ ильмий эсасларнен араштырылмасыны зарурлы саямыз.

Макъаленинъ макъсады – “Кёрогълу” дестанынынъ Къырымда пейда олув ёлларыны делиллернен араштырмакътыр. Къырымтатар халкъ агъыз иджады умумтюрк фольклор медениетининъ айрылмаз бир къысмыдыр. Иште шунъа коре де “Кёрогълу”нынъ Къырымда пейда олув ёлларынынъ умумтюрк фольклор контекстинде талили ильмий эсасларнынъ ваджип талапларына джевап бере.

Эсас мевзу. Халкъ агъыз эдебиятынынъ надир инджилеринден сайылгъан дестанлар къырымтатар фольклор медениетининъ шанлы саифелеридир. Эсасен къыпчакъ ве огъуз тюрклерининъ шифаий сёз санатынынъ магърур абиделерини къысмен озюнде джемлеген къырымтатар халкъ агъыз иджады озьгюнлигинен башкъаларына нисбетен джазибели, эм де ренкаренктир.

Къырымтатар дестанлары къырымтатар халкъынынъ мутешем сёз ве саз сарайыдыр. Улу кечмишни хатыраларгъа синъдирген дестанлар онынъ буюк

маневий серветидир. Къырымтатар халкъынынъ гъурур чешмесинден олгъан ве кедайларнынъ эпик репертуарларында юз-юз йылларнен севиле-севиле йырланылгъан "Чорабатыр", "Эдиге", "Къопланды батыр", "Ашыкъ Гъарип", "Таир ве Зоре", "Арзы ве Гъамбер", "Керем ве Асылхан", "Къозукюрпеч" "Кёрогълу", киби дестанлар мезкюр назарларнынъ акъикъийлигине къолтута. Башкъа тюрк халкъларында олгъаны киби та къадимий девирлерден берли къараманлыкъ, эм де ичтимаий турмуш дестанлары къырымтатар шадлыкъ меджлислерини ве той-дюгюнлерини даима яраштырды. Шаир къырымтатар сёз усталары – масалджылар ве кедайлар тарафындан юзйыллыкъларнынъ девамында шенълик мерасимлерини дестанларнен зевкъландырмакъ урф-адетке, миллий аньанеге чеврильди. Байрамларны, той-дюгюнлерни мефтюн этиджи иджраларынен ильхамландыргъан нуфузлы дестанджылар онларнен дестанны эзберден бильгендирлер. Несиллерден несиллерге джиляланып кельген санаткярлыкъ меарети кечкен асырнынъ биринджи ярысына къадар девам этти. Фольклоршынас Дж. Бекиров "Ленин байрагъы" газетиндеки (1972 с., №85) малюматларгъа эсасланып чалышмаларында яза: "Шимди 74 яшына кельген Бекир агъанынъ хатырлавларына коре, онынъ бабасы халкъ агъыз иджадына аит жанрлардаки юзлердже эсерлернен бир сырада "Эдиге", "Чорабатыр", "Ашыкъ Гъарип", "Таир ве Зоре", "Ферхад ве Шырын", "Арзы ве Гъамбер", "Сеитбаттал Гъазы", "Шах Исмаил", "Кёр огълу", "Кендже Осман", "Керем ве Асылхан", "Асан", "Лейля ве Меджнун", "Айгуль" киби йигирмиден зияде халкъ дестаныны эзберден бильген эди" [1, с. 6].

Мезкюр мисаль дигер дестанлар киби "Кёрогълу"нынъ да къырымтатар халкъы арасында эски заманлардан берли кениш даркъалгъаныны косьтере. "Эдиге", "Чорабатыр" ве гъайрыларынен бирликте "Кёрогълу" дестанынынъ къырымтатар халкъ агъыз эдебиятында бир къач вариантта озюне къавий ер алмасы табиий аляметлернен багълыдыр. Умумен, онларнен халкънынъ рухыны тылсымлагъан, юзлернен теткъикъатчынынъ дикъкъатыны озюне джельп эткен "Кёрогълу"нынъ тюрк халкъларынынъ фольклор медениетинде мустесна ери бар. Бир чокъ корюмли фольклоршынаслар араштырмаларында

“Манас”ны, “Алпамыш”ны, “Деде Къоркъуд”ны, “Эдиге”ни, “Чорабатыр”ны ве бу сырада адлары анъылмагъан онларнен эпосны умумтюрк шифаи халкъ эдебиятынынъ шах эсерлери киби дегерлендиреler. Бизимдже, “Кёрогълу” бу шах эсерлернинъ сёз таджыдыр, деп айтсакъ, гъалиба, ич те янъылмамыз. Иште шу назар нокътасындан фольклоршынас Ф. Баятнынъ бакъышлары тюшюнджелеримизни нурландыра: “Тюрклернинъ кениш территорияларгъа даркъалмаларынен фаркълы джогърафияларда, мухтелиф халкъларнынъ арасында шекилленген “Кёрогълу” дестаны энъ азы 17 тюрк ве 8 тюрк олмагъан (курд, араб, таджик, гурджи, аджар, эрмени, абхаз, афгъан) халкъ эдебиятында язылгъа алынгъан шеклинен ве эр халкъта онларджа вариантта мевджуттыр. Тюрк халкъларына менсюп олмагъан вариантларнынъ эксериси, меселя, эрмени ве гурджи вариантлары терджиме ве озюмсиме ёлунен мейдангъа кетирильди. Мындан гъайры “Кёрогълу” ингилиз, алман, френк, рус, фарс, маджар, булгъар, чех ве словак тиллерине де терджиме этильди. Бир дестаннынъ бу къадар вариантынынъ олмасы ве онынъ бир чокъ тиллерге терджимеси ялынъыз “Кёрогълу” дестанына хастыр” [7, с. 56].

“Кёрогълу”нынъ Къырымда нешир олунма тарихи кечкен асырнынъ биринджи ярысына тесадюф эте. Бугуньгедже къырымтатар халкъ агъыз эдебиятында “Кёрогълу” дестанынынъ эки варианты дюнья юзю корьдю. Олардан биринджиси шаир Осман Амит тарафындан торланып 1938-нджи сенеси “Эдебият ве культура” журналынынъ 9-нджы санында басылды. Сонърадан фольклоршынас алим Дж. Бекиров тарафындан мезкюр вариант “Дестанлар” (Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешрияты – 1980 с.) китабына кирсетильди. Сонъки девирлерде исе анавы вариант “Йылдыз” журналында (2010 с., №2) даа бир кере янъыдан дердж олунды [8, с. 89].

Шуны да къайд этмек керек ки, Дж. Бекиров “Кёрогълу” дестанынынъ бу вариантыны дигер къырымтатар дестанларынен бирликте Тюркиеде (Türkiye dışındaki türk edebiyatları antolojisi №13, Kırım türk-tatar edebiyatı, Kultur Bakanlığı, Ankara – 1999 s.) эки тильде неширине наиль олды [9, с. 13].

Дестаннынъ О. Амит нешрининъ сёйлейиджиси белли дегиль ве колеми буюк олмагъан бу вариант бир сыра къусурларгъа маликтир. Эсерде сюжет ве адиселернинъ арды-сыралыгъынынъ низамлы кетишаты толгъун шекильде тасвирленмеген. Гъалиба, дестаннынъ метни я сёйлейиджининъ агъзындан мукеммель суретте язылып алынмагъан, я да эсер нешир олунгъанда бирде-бир техникий хаталаргъа, яхут та базы анълашылмагъан къыскъартувларгъа огъратылгъан. Дж. Бекировнынъ шу ёнелиште алып баргъан чалышмалары ойларымызнынъ айдынлашмасына ярдым эте: “Кёр огълу” дестанынынъ къурулышы пек тегиз дегиль. Айры ерлеринде вакъиалар бирден узюле ве эсернинъ девамында башкъа адиселер акъкъында сёз юрютиле. Меселя, Кёр огълунынъ эвленюв меселеси, Асаннынъ Чамлы бельде пейда олмасы ве иляхри. О, той эйилигине энъ якъын досту Айвазны чагъырмай. Баягъы вакъыт ондан айры яшай” [2, с. 50].

“Кёрогълу”нынъ экинджи варианты исе бизим тарафымыздан 2009-нджы сенеде латин ве кирил элифбелеринде Къырымда дюнья юзю корьдю. Альбуки, дестаннынъ бу вариантыны 1935-нджи сенеде Якъуб Зеки махсус оларакъ Бакугъа давет этильген Иван Чобановнынъ агъзындан язып алгъан эди. Бу девирде Бакуда нешир олунгъан “Эдебият” (1935, 18 март, №9) газети “Фольклор топланылыр” макъалесинде юкъарыда анъылгъан мевзунен багълы хабер берип язгъан эди: “АЗОЗФАН-нынъ фольклор секциясы мешур халкъ къараманы Кёр огълунынъ мухтелиф вариантларыны топламакъта. Азербайджандан гъайры Тюркие, Гурджистан, Озьбекистан, Татарстан ве Крым вариантлары къолда этильгендир. Крымда 20 йыл Кёр огълу узеринде чалышкъан Чобанов аркъадаш Бакугъа давет олунгъан ве ондан Крым варианты язылып алынгъандыр” [3, с. 7]. “Кёрогълу”нынъ къырымтатар версияларыны козеткенде Я. Зекининъ языгъа алгъан ве азырда Бакуда Азербайджан Миллий Илимлер Академиясынынъ М. Физулий адына Къолязмалар Институтынынъ архивинде сакъланып къалгъан къолязма озь оригиналлиги ве мукеммеллигинен дикъкъатны джельп эте. Фикримиздже, шарты оларакъ 8

меджлистен ибарет олгъан дестаннынъ бу версиясы эсернинъ нисбетен аз денъишмелерге огъратылгъан эски вариантларындан биридир.

"Кёрогълу"нынъ къырымтатар версиясынынъ дигер эпик нумюнелерге нисбетен даа кеч языгъа алынмасы дестаннынъ догърудан-догъру Къырымда пейда олувы тарихынен багълы дегиль. Ойларымызны даа да дакъикъ беян этсек, дестаннынъ кягъытгъа кочюрильме вакъты эсернинъ мейдангъа келюв тарихыны ифаделемей. Мисаль ичюн, бинъ йылдан зияде яшы олгъан къач-къач мутешем тюрк эпослары тахминен сонъ эки юз йылнынъ девамында кягъытларгъа кочюрильди. Занымызджа, "Кёрогълу"нынъ Къырымда пейда олув тарихи, тахминен эсернинъ онлардже вариантларынынъ Кавказларда, Тюркиеде, Орта Асияда ве дигер тюрк халкълары арасында кениш даркъалув заманына тесадюф эте.

Шунынъ киби "Кёрогълу" дестанынынъ Къырымда та эски заманларда, бельки ханлыкъ девринден де эвельки вакъытларда пейда олувы истисна дегиль. Бойле янашмада фикирлеримизнинъ догърулыгъына Т. Усеиновнынъ теткъикъатлары эсаслы ильмий истикъамет бере [5, с. 329-331]. Профессор шу ёнелиштеки чалышмаларында Къырым ханлыгъы деврининъ къырымтатар халкъ эдебиятында аталар сёзлери, тапмаджалар, лятифелер, халкъ йырлары, манелер, чынълар, масаллар ве и. жанрларнен бир сырада дестанларнынъ да мевджутлыгъыны тасдикълай [6, с. 9-10].

Бу бакъыштан Н. Сейтягъяевнинъ де араштырмалары меракъ догъура: "Ханлыкъ девринде Къырымда дестаннынъ асыл Анадолу ве Азербайджан вариантлары иджра этиле эдилер. Олар Анадолуда ве Азербайджанда айтылгъан "Кёр огълу"дан эм тиль, эм де колем джеэтинден пек аз фаркъ эте эдилер. Буны эм земаневий къырымтатар ве классик азерий сюжетлерининъ умумийлиги, эм де дестаннынъ къырымтатар ве тюрк вариантларындаки лирик йырларнынъ бир-бирине якъынлыгъы косьтере" [4, с. 37].

Къырымтатар къайнакълары башкъа тюрк халкълары арасында олгъаны киби "Кёрогълу" дестанынынъ Къырымда да кениш суретте даркъалгъанына делялет эте. Эминликнен айтмакъ мумкюн ки, асырлар бою агъызлардан

агъызларгъа кечип кельген “Кёрогълу” халкънынъ тилинде дестанлашты, шанлы къараманнынъ батыране нагъмелери кедайларнынъ намлы йырларына чеврильди. Севиле-севиле айтылгъан буюк дестан шадлыкъ сарайларындан, той-дюгюн меджлислеринден саналаргъа юксельди. “Ашыкъ Гъарип”, “Арзы ве Гъамбер”, “Къозукурпеч” киби мешур дестанларнен бирликте “Кёрогълу” къырымтатар театр медениетини джанландырды, джесаретли йигитлернинъ образларынен сейирджилерни рухландырды, саналарны зенгинлештирди. Я. Зекининъ дестаннынъ сёйлейиджисинен багълы муим къайдлары фикримизге парлакъ мисальдир: “И. Чобанов къырымтатар шифаий халкъ эдебиятынен якъындан меракълангъан ве бу саада огъурлы наилиетлерге иришкен. О, бир сыра къырымтатар дестанларыны, шу джумледен, – “Ашыкъ Гъарип”ни (4 саат), “Хуршут бек”ни (2 саат), “Къозукурпеч”ни (2 саат), “Алим”ни (3 саат), “Арзы ве Гъамбер”ни (1 саат), “Кёрогълу”ны (2 саат) саналаштыргъан. Шу эсерлер бир къач кереден санада ойнанылгъан” [3, с.183].

Дестанлар тюрк озан-ашыкъларынынъ (кедайларынынъ) чокъасырлыкъ иджадынынъ махсулыдыр. Дигер тюрк тилли мемлекетлердеки киби орта асырлар эпохасында Къырымнынъ да буюк ашыкъларнынъ ватаны олмасыны эдебий менбалар исбатлай. Занымызджа, шу себептен де башкъа тюрк халкъларындаки киби къырымтатар фольклорында “Кёрогълу”нынъ чокъ вариантлы олмасы истисна дегиль. Дестанлар бутюн халкънынъ тилинде эзберленсе де, онынъ профессиональ, меаретли ве гузель иджраджылары, эм де бу эсерлерни эль арасында даркъатып, оларгъа джан берип яшаткъанлар кедайлардыр. Къырым чар Русиесининъ табилигине кечкен сонъ, халкънынъ бир къысмы, шу джумледен, сербестликте иджат этмеге алышкъан кедайлар да сазлары омузларында тувгъан диярларыны терк этмеге меджбур олдылар. Яныкълы кедайлар эдждатлары тарафындан деде-баба юртында яратылгъан бинъйыллыкъларнынъ ядикярлыкъларыны кокюслерине сыкъып гъурбет иллерге алып бардылар. Мына шу себептен де язычгъа кочюрильмеген буюк колемли фольклор эсерлери унутылды. Н. Сейтягъяевнинъ бу енелиштеки теткъикъатлары дикъкатны джельп эте: “Рус истилясындан сонъ башлангъан

кутьлевий иджретлер ве къырымтатар шеэр медениетининъ чёкмеси акъибетинде Къырымда ашыкълар институты гъайып олды. Бунынъ нетиджесинде бир вакъытлары профессиональ шекилде иджра этильген буюк колемли романик ве къараманий Дженюбий тюрк дестанларындан бугуньге къадар тек къыскъа вариантлары етип кельдилер. Шу джумледен, XIX – XX асырларда профессиональ олмагъан кедайлар тарафындан айтылгъан “Кёр огълу” дестанынынъ варианты асыл азербайджан ве къумукъ версияларындан баягъы къыскъадыр” [4, с. 37].

Умумиетнен, кениш анъламда къайд этсек, шифаий сёз абиделерининъ даркъалмасында генетик сойлукъ, миллий тефеккюр бирдемлиги ве халкълар арасында мухтелиф севиелердеки тюрлю-тюрлю мунасебетлер, эм де сыкъ-сыкъ озьара къонушмалар эсаслы васталардандыр. Айны заманда бирде-бир агъыз эдебияты нумюнесине олгъан хусусий севги ве ихтиядж да фольклор эсерлерининъ даркъалмасына эмиетли дереджеде ярдым эте. Мисаль ичюн, тюрк-огъуз эпик иджадынынъ бенъзерсиз инджилери сайылгъан “Кёрогълу”, “Таир ве Зоре”, “Керем ве Асылхан” ве и. дестанларнынъ тюрк олмагъан халкълар арасында даркъалмасында бу усулдан файдаланылды. “Кёрогълу” дестанынынъ Къырымда шекилленме тарихине токъунгъан Н. Сейтягъяев озь араштырмаларында мезкюр меселенен багълы ачыкълай ки, фольклорымызда къараманий ве ичтимаий-турмуш дестанларынынъ бир вакъытта теракъкъият эткенлерини козь огюне алсакъ, “Кёр огълу” дестанынынъ бизге Анадолудан я да Азербайджандан о ерлерде яратылгъан ичтимаий-турмуш дестанларынен бир вакъытта кельгенини тахмин эте билемиз. Алимнинъ фикриндже бугунь Къырымда сакъланылгъан “Кёрогълу”нынъ метнининъ асыл Азербайджан ве Анадолу версияларындан аз фаркъ этени, XVII – XVIII асырларда Къырымда шу дестаннынъ алынып менимсенильген, къырымтатар тарихына, менлигине ве Къырым вазиетине келиштирип денъиштирильген миллий версиялары дегиль де, асыл Азербайджан ве Анадолу версияларнынъ вариантлары иджра этильгенини тасдикълай. Теткъикъатчынынъ тасавурына коре дестаннынъ

Азербайджан вариантлары Къырымгъа биваста Анадолу ве Кавказ ёлларынен кельмеси мумкюн эди [4, с. 33, 35].

"Кёрогълу" дестанынынъ Къырымда шекилленме тарихини козеткенде муим тарихий делиллерни хатырлатмакъны зарурлы, эм де ваджип саямыз. Бириндживи, къырымтатарларнынъ улу деделеринден сайылгъан къыпчакъ ве ногъай къабилелеринен бирликте огъуз тюрклерининъ де Къырым эвель-эзельден тувгъан юрту олгъаны ильмий алемге артыкъ чокътан беллидир. Меркезий Асиядан Балканларгъа къадар кениш территорияларда къадимий девирлерден берли омюр эткен огъузлар тарафындан мейдангъа кетирильген халкъ агъыз эдебиятынынъ сайсыз-эсапсыз нумюнелери умумтюрк фольклор медениетиниъ алтын хазинесини даа да ярыкъландырды. Огъуз-тюрк эпик тефеккюрининъ махсулы олгъан "Арзы ве Гъамбер", "Керем ве Асылхан", "Ашыкъ Гъарип", "Таир ве Зоре" киби ичтимаий-турмуш дестанларынынъ Къырым вариантлары къырымтатар тилининъ ялыбою диалектинде, яни огъуз тиллер группасындаки шиведе мевджуттырлар. Шунынъ киби "Кёрогълу" да къырымтатар тилининъ факъат бу диалектинде растлангъан екяне къараманлыкъ дестаныдыр. Занымызджа, "Кёрогълу"нынъ ве айны заманда огъузларгъа махсус олгъан дигер фольклор эсерлерининъ Къырымда даркъалувында огъузларнынъ якъындан иштираги итибарлы къайнакътыр.

Экинджиси, тюрк халкъларынынъ агъыз яратыджылыгъында миллий чизгилернен бир сырада ошав, мюштерек эпик сюжетлер, мевзу бирлиги, эпик ситуация ве образлар кениш шекильде озь аксини тапты. Шу якъынлыкъ ве сюжет ошавлыкъларынынъ, эпик мюштереклигининъ эсас себеплеринден бири тюрк халкъларнынъ эски заманлардан берли бутюн девирлерде даима сыкъ-сыкъ къонушмаларынынъ, оларнынъ икътисадий, сиясий, маневий-медений алякъаларынынъ нетиджесидир. Якъынлыкънынъ даа онемли тарафы исе къардаш халкъларнынъ эвель-эзелден тарихий бирлиги, айны бир этник группадан олмасы ве энъ къадимий тарихий теракъкъият къанунларына уйгъунлашмаларынынъ умумийлигиненен биваста багълыдыр. Бунъа коре де бирде-бир агъыз эдебияты нумюнесининъ мухтелиф тюрк халкъларынынъ

фольклорында тахминен айны бир шекильде ве манада растлангъан чешит вариантлары табиий аляметтир. Эски девирлерде дженюбий Азербайджанда темели къоюлгъан ве къыскъа бир заманда эксериет тюрк халкълары арасында кениш даркъалгъан “Кёрогълу” дестаны бу бакъышларнынъ инкяр этильмез ильмий, эм де амелий тасдикъыдыр. Шу джумледен, дестаннынъ Къырымда пейда олмасы да бу табиий аляметнинъ унутылмаз тарихий бир саифесидир.

Учюнджиси, “Кёрогълу”нынъ бир дестан киби теракъкъий этип, кениш ареалда даркъалув шекилленген заманларда уджсуз-буджакъсыз мекянларда мескюнлешкен эксериет тюрк халкълары арысында бугунь мевджут олгъан тюрлю-тюрлю сынъырлар ёкъ эди. Олар даима сербест къонушмакъ ве багъ тутмакъ имкянларына малик эдилер. Асырлар бою уриетсевер тюрк тилли ашыкълар азат тюрк тилли мемлекетлерини севгили дестанларынен кезип долашдылыр, улу деделеринден къалгъан мисильсиз сёз абиделерини бир диярдан башкъа-башкъа къардаш иллерге барып еткиздилер. Иште бойледже, ашыкълар озь аньаневий санаткярлыкъ боюн-борджларыны эм де маневий ве мефкуревий миссияларыны шерефнен беджердилер, къардаш халкъларнынъ шуурларына синъген “Кёрогълу”нынъ Къырымда пейда олувында биваста иштирак эттилер.

Нетидже итибарынен, къайд этмек керек ки, занымызджа, “Кёрогълу” дестанынынъ Къырымда пейда олувында генетик якъынлыкъ, умуммиллий тефеккюр бирдемлиги, халкълар арасында мухтелиф севиелердеки чешит мунасебетлернинъ тарихий бирлиги, оларнынъ сербест къонушмалары ве ашыкъ иджады эсаслы, эм де онемли васталардандыр.

Список источников:

1. Бекиров Дж. Дестанлар / Дж. Бекиров. – Ташкент: Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты, 1980. – 152 с.

2. Бекиров Дж. Кърымтатар халкъ агъыз яратыджылыгъы / Дж. Бекиров. – Ташкент: Укъитувчи, 1988. – 278 с.

3. Касумов И.А. Кёроглунен багълы базы къайдлар ве тюшюнджелер / И.А. Касумов // В сборн.: “Кёрогълу” дестаны. – Симферополь: Къырымдевокъувпеднешир, 2009. – С. 6-25.

4. Сейтягъяев Н.С. Къырымда “Кёр оглу” дестаны ве онынъ янъы варианты / Н.С. Сейтягъяев // В сборн.: “Кёрогълу” дестаны. – Симферополь: Къырымдевокъувпеднешир, 2009. – С.26-45.

5. Усеинов Т. Б. Крымскотатарская народная литература периода Крымского ханства / Т. Б. Усеинов // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 54. – С. 329-331.

6. Усеинов Т. Б. Къырымтатар эдебиятынынъ орта асырлар девири. – Симферополь: Къырымдевокъувпеднешир, 1999. – 176 с.

7. Bayat F. “Koroğlu” dastanında iki keçid ritualı” // В сборн.: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər. – Bakı: Nurlan. – 2009. – С. 56-67.

8. Kasumov İ. Qırat obrazınıñ etimologik tamırları ve onıñ prototipi haqqında / İ. Kasumov // Вопросы крымскотатарской филологии, истории и культуры. – 2016 г. – Выпуск 3. – С. 85-98.

9. Kasumov İ. Kırımtatar xalq yaradıcılığı // В сборн.: Kırımtatar dastanları. – Bakı: Nurlan, 2003. – С. 3-20.